Alexandru GAFTON

Despre hipercorectitudine (II). Palatalizarea labiodentalelor

A.G. – lingvist și filolog evoluționist de orientare lamarckiană, cu o concepție humeeană asupra realității și adept al metodei baconiene. Autor de ediții de texte vechi românești și al unor studii care încearcă să înțeleagă dinamicile limbii, gândirii, societății și evoluția relațiilor dintre acestea. Traducător și comentator al unor lucrări de lingvistică diacronică, istorie a creștinismului, evoluționismului și a mentalităților.

1. Preliminarii. Dintre toate fenomenele fonetice repudiate – în general, și de norma literară, în special – cel al palatalizării labialelor este, poate, cel mai vizibil. Probabil că lucrurile stau astfel deoarece, deși fenomenul este general în dialectele dacoromân (cu excepția unor mici arii de pe teritoriul subdialectelor bănățean și maramureșean), aromân și meglenoromân (mai puțin graiul din Țărnareca), pe lîngă salienta sa, el se manifestă destul de neuniform.

Privind la teritoriul dacoromân în ansamblul său, se constată că formele palatalizate coexistă cu cele nepalatalizate, iar cele palatalizate sînt neunitare sub aspect formal și de inventar. Dincolo de faptul că nu toți vorbitorii tuturor ariilor lingvistice palatalizează, cei palatalizanți nu palatalizează în același fel și nici aceleași cuvinte. De aici se formează o rețea de diferențe lesne de perceput și de natură să creeze deosebiri sesizabile între palatalizanți, care se adaugă celor încă și mai pregnante dintre aceștia și nepalatalizanți. Chiar astfel, deși româna nu are prea multe căi de a produce palatale, se păstrează posibilitatea ca vorbitorii să se înșele, căci însăși norma

Continuare. Începutul în „Limba Română”, nr. 1 (251), 2019, p. 67-92.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

literară conține forme rezultate în urma palatalizării labialelor (*schijă*), alături de forme care nu trebuiau să sufere „depalatalizarea" (*viclean*).

Consoanele care interesează discuția noastră sînt labiodentalele *f, v*. Atunci cînd în succesiunea uneia dintre aceste consoane se află un *i* vocalic sau semivocalic este posibil ca, la un moment dat, rostirea acestuia să-și piardă caracterul vocalic, sunetul apropiindu-se de o spirantă palatală. Nu este un sunet prea stabil, fiind aproape lipsit de corp. Constituind rezultatul unei tendințe puternice a organelor articulatorii, sunetul astfel dezvoltat își va procura treptat vitalitatea necesară existenței. Mai întîi, între labiodentală și spirantă, începe să se dezvolte o articulație în măsură să genereze un corp consonantic. De la consoana primă, acesta va lua modul de articulare (constrictiv) și sonoritatea, iar de la iot-ul spirant va lua locul de articulare. Dezvoltarea acestei articulații va face ca în cele din urmă să apară un sunet consonantic avînd trăsăturile celor doi componenți (constricție, surd / sonor și palatalitate), pe care îi poate absorbi parțial sau total (apărînd un sunet nou).

În linii generale, etapele procesului sînt: *fi* > *fy* > *h'*; *vi* > *vy* > *y* (sau *g'*). În zonele în care procesul atinge apogeul, rezultatul este asimilarea completă a labiodentalei și apariția unui sunet nou, muiat, care reflectă modul, locul și sonoritatea componentelor (*h', y*); în alte zone apar rezultate intermediare (cele cu labiala încă nemistuită).

2. Depalatalizări și „depalatalizări". Privind la acțiunile vorbitorilor, în relație cu temeiurile etimologice ale substituțiilor operate de aceștia, se constată că, uneori, depalatalizările operate sînt justificate din punct de vedere evolutiv. În aceste situații, substituirea palatalelor cu labiale a dus la refacerea unor forme care anterior existaseră în limba română, dar care suferiseră acțiunea palatalizării.

Alteori, în temeiul aceleiași tendințe de modificare conștientă a rezultatelor palatalizării, vorbitorii au acționat asupra unor forme ce dețineau o consoană palatală, dar care nu era rezultat al manifestării fenomenului în discuție. Identificînd o palatală rezultată în urma unui alt fenomen sau prezentă în etimonul străin al unui cuvînt împrumutat, cu una decurgînd din palatalizarea labiodentalelor, vorbitorii au operat o judecată analogică nejustificată sub aspect evolutiv și, punînd

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

temei doar pe coincidența celor două secvențe de flux sonor – dar cu primitive diferite –, au operat substituția nediscriminînd între contexte și modalități de apariție a fonetismului urmărit. În aceste situații, așadar, palatalele substituite cu labiodentale nu erau produsele acțiunii fenomenului palatalizării, ci rezultate ale altor evoluții fonetice, nerepudiate de normele care operau acum „depalatalizarea". Avînd în vedere caracterul justificat al primei clase, ne vom interesa cu deosebire de cea de-a doua.

***fi* < *hi*.** Ca urmare a confuziei formelor ce conțineau *hi* cu cele rezultate din palatalizarea labiodentalei surde și a încercării de a „reface" fonetismul „corect", apar forme precum *ficlene* (Densusianu 1961, II, p. 74) pentru *hiclene*[1] și *firovimii* (Densusianu 1961, II, p. 74) pentru *herovimii* – care nu constituie „grafii hipercorecte" ori greșeli de scriere.

Prima dintre acestea, utilizată în româna literară din perioada începuturilor[2], provine din magh. *hütlen* (Tamás sv *viclean*). Considerîndu-se în mod eronat că forma etimologică, *hiclean*, decurge din palatalizarea labiodentalei surde, se operează o substituție, pe baza unei analogii de tipul: dacă *h'ier* < *fier*, *h'ică* < *fiică* etc., atunci *hiclean* < *ficlean*. În opinia lui V. Arvinte, forma actuală, *viclean*, indică faptul că „sunetul inițial trebuie să se fi rostit ca o spirantă palatală sonoră *y*"[3], în acest caz operîndu-se, așadar, o falsă regresiune pe baza unei analogii: dacă *yin* < *vin*, ori *yițăl* < *viței*, atunci... Cu toate acestea, nu se poate exclude ipoteza unei sonorizări ulterioare, a consoanei inițiale, poate sub influența vocalei.

De origine ebraică, *heruvim* a fost de asemenea considerat ca rezultat al palatalizării labiodentalei surde, astfel încît *firovimii* este rezultatul aceluiași proces de mai sus. În acest caz, probabil că evoluția ulterioară și „reparația" operată apoi se datorează la aceea că respectivele cuvinte au cunoscut și cunosc sfere diferite de circulație și se așază sub autorități diferite. Primul termen nu a putut intra sub incidența presiunilor unui model unic și de autoritate întrucît s-a aflat la îndemîna masei de vorbitori și a prefacerilor din graiuri – de unde, în plus, lipsește reperul grafic. Astfel stînd lucrurile, în cele din urmă, vorbitorii culți nu au putut decît să-i aplice același tratament. Preponderent bisericesc și devenit apoi poetic, ne-„necesar" vorbitorului de rînd, cel de-al doilea nu a suferit presiuni dinspre masa vorbitorilor, deci și-a putut păstra relația cu reperul grafic și circulația în mediul cult.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

Se observă iarăși că diferențele de discernămînt, ale vorbitorilor, se estompează sau se neutralizează în momentul în care termenii se generalizează la toate categoriile de vorbitori. Lipsit de reperele prezente la nivelul contextului social, vorbitorul cult se poate pierde în masa uniformizantă și anonimă. Altminteri, oricît de cult ar fi, alternativele sînt fie de a se izola, fie de a se supune majorității.

A. Scriban consideră că *firav* provine din vsl. *hyravu*, forma datorîndu-se reacției la evoluții precum *fir* >*h'ir* (Scriban, p. 509a)[4]. Dacă lucrurile stau astfel, analogia cu un cuvînt moștenit – foarte expus fenomenului palatalizării labialelor – a întărit determinarea de a opera substituția. Totodată, avînd în vedere afinitatea semantică dintre cuvîntul împrumutat și cel moștenit, întregul proces a putut fi amplificat de efectele unei etimologii populare.

vi* < *ghi. Substantivul *movilă* are ca etimon sl. *mogyla*, formă care se rostea cu fonetismul *-g'-*, precum cuvintele românești rezultate din palatalizarea oclusivei bilabiale sonore ori a fricativei labiodentale sonore[5].

Explicația aceasta apare la O. Densusianu, care menționează forme precum *jin* pentru *vin*, trecerile *mojilă* < *moghilă* > *movilă*, „în regiunea în care *v*, *b* precedați de *i* = *j*, *g*") (Densusianu 1961 I, p. 182), DER[6], în Arvinte 1991, p. 6, fiind acceptată și de alți lingviști români (Mocanu 1995, p. 186).

S. Pușcariu exprimă anumite rezerve față de această înțelegere a lucrurilor, arătînd că hărțile lui G. Weigand indică un teritoriu foarte restrîns pentru zonele în care *v* + *i* > *g'* și că *movilă* apare și acolo unde *vin* > *yin*. În consecință, acest savant consideră că, dacă am fi avut aici o formă hipercorectă, aceasta mai curînd ar fi trebuit să ia înfățișarea **mobilă* (Pușcariu 1937, p. 84)[7].

La acestea sînt de făcut două observații. Aria în care *v* + *i* > *g'* (exact ca *b* + *i*) este cu mult mai mare decît considera învățatul clujean, pe baza WLAD. Studiul culegerilor de texte dialectale confirmă aria de răspîndire pe care o indică A. Philippide (OR II, p. 184 ș.urm.) pentru acest fenomen, pe alocuri chiar mărind-o[8]. Apoi, forme precum *g'in* pentru *vin*, *g'is* pentru *vis*, *g'iață* pentru *viață*, *g'iță̆l* pentru *vițel*, *g'iorele* pentru *viorele*[9], *g'ină* pentru *vină*, *șteg'ie* pentru *știevie*, *păstrăg'* pentru *păstrăvi*[10],

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

lyen'e, *liyen'i* pentru pluralul lui *lighean* [ALR, II, h. 292, la ar. (010)] pot fi considerate suficiente pentru a ilustra comportamentul labiodentalei sonore la palatalizare. Repartiția reală a fenomenului contrazice a doua întîmpinare a lui S. Pușcariu (*v* + *i* > *g'* și acolo unde se rostește *yin* pentru *vin*, adesea *y* alternînd cu *g'*, chiar la același vorbitor)[11].

Mai mult, întrucît în ariile palatalizante – alături de rezultatele identice ale evoluției a două sunete sau contexte – apar mai multe rezultate pentru aceeași evoluție, iar fenomenul hipercorectitudinii în sine constituie rodul unei erori, nu se pot căuta, la acei vorbitori, semne ale refacerii întocmai a unor forme pe care le confundă – atît în virtutea încurcăturii în care se află, cît și a multiplelor posibilități de realizare fonetică.

Despre o formă precum *bițili* pentru *vițele* 'șuviță de lînă mai lungă' (care cunoaște atît realizarea *yițîli*, cît și *g'iții*) nu se poate spune că n-ar decurge dintr-o astfel de substituție. Rezultatele identice de pe urma palatalizării ocluzivei bilabiale sonore și a labiodentalei sonore au făcut ca vorbitorii care nu cunoșteau decît propria formă să opereze cu analogii eronate. Nu se poate crede că refacerea ar duce o formă precum *chiatră* la **biatră*, **viatră* sau **miatră*. Aceasta însă numai și numai întrucît vorbitorul palatalizant este lipsit de un astfel de model, căci nu cunoaște neapărat corespondența dintre *piatră* și *chiatră*, adică nu are în repertoriul său un sistem de forme paralele din care ar alege să practice doar o serie (anumiți vorbitori, pentru anumite forme, pot deține o astfel de cunoaștere, însă cazurile acelea sînt cu totul particulare). Vorbitorul poate achiziționa treptat un sistem de corespondențe – destul de precar – , însă abia în urma unor contacte care să-i procure posibilitatea de a observa relațiile dintre formele sale și cele ale unui nepalatalizant.

Pe fondul necunoașterii etimologiilor (chiar în cazul existenței în minte a unui sistem aproximativ de corespondențe care să reflecte sumar direcțiile evolutive din fonetică), lucrurile nu diferă pentru vorbitorul normei literare. Un cuvînt străin, pătruns în limbă pe calea unei norme dialectale și naturalizat cu mijloacele acesteia, poate fi adoptat de către norma literară sau de cea supradialectală, fără a suferi apoi modificări fonetice esențiale de adaptare, dacă forma pe care a primit-o inițial nu contravine cadrului ulterior. Pe de altă parte, atunci cînd alege să adopte un cuvînt aparținînd unei alte arii dialectale – sau a unuia în general

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

necunoscut lui –, dacă socotește că un anumit fonetism se datorează acțiunii unui fenomen care nu are curs în norma sa, vorbitorul va opera substituțiile consecvente.

Firește, dacă: a) intrarea în limbă și adaptarea lui s-au petrecut fără a leza principiile normei (literare, supradialectale), ajungînd la o formă adecvată, din punct de vedere fonetic; b) este vorba despre cuvinte pe care acea normă le-ar accepta și sub alte aspecte decît cel fonetic.

Altfel spus, atîta vreme cît componentele acelui flux sonor au curs în norma literară, iar vorbitorii acesteia nu simt incompatibilități între norma lor și starea fonetică a acelui cuvînt, ei tind în mod natural să nu opereze modificări.

Prin urmare, chiar dacă lucrurile ar sta realmente așa cum le interpretează S. Pușcariu pe baza WLAD, *mogyla* devenit *movilă* (întrucît a pătruns în limbă pe la cei ce palatalizau astfel) tot s-ar fi impus cu acest fonetism, pentru că aceia care palatalizau exclusiv *g'* < *b* + *i* nu cunoșteau fonetismul etimologic pentru a crea **mobilă* dar și pentru că *movilă* (provenit de la cei culți din zona în care avusese loc împrumutul) nu contravenea normei literare (aici fiind indiferent dacă era *-v-* ori *-b-*).

2.1. Comentariu. Cele ce preced arată că atunci cînd vorbitorii și utilizatorii unor norme îndeajuns de diferențiate în anumite puncte sensibile ajung în situații de contact lingvistic pot apărea reacții precum cele aici prezentate. Reacțiile lingvistice astfel apărute sînt rezultate ale activării anumitor mecanisme lingvistice, însă cauza profundă este de ordin social, ceea ce face ca astfel de reacții să poată fi constatate la toate categoriile de vorbitori. Fie că tind spre norma literară, fie că au exercițiul acesteia, lipsa unei bune cunoașteri a normei, respectiv a fonetismelor, formelor, paradigmelor și etimologiilor are aceleași efecte. Tot din acest motiv, elementele împrumutate și care trebuie adaptate la sistem – fapt care se petrece prin intermediul concret al unei norme –, devin cele mai susceptibile de a fi supuse tratamentelor nejustificate sub aspectul relației dintre rezultate și primitivele lor.

În general, reacțiile la fenomenul palatalizării labiodentalelor sînt mai ferme în cazul în care se exercită asupra materialului lexical împrumutat – asupra căruia conștiința vorbitorilor acționează ca asupra unor elemente lexicale deja supuse palatalizării, eventual de către pri-

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

mii împrumutători. Pe fondul necunoașterii etimonului și a evoluției sale, adoptarea în norma literară a unor împrumuturi conținînd contexte asimilabile palatalizării labiodentalelor face ca producerea unei substituții în această direcție, a unei „depalatalizări", să fie aproape garantată.

Uneori însă, întrucît sunetele implicate sînt prezente în sistemul lingvistic, singurul lucru nepotrivit fiind contextul în care se află – adică sunetele respective nu constituie în sine mărci care indică incompatibilitatea cu vreo normă –, este posibil ca ele să scape observației vorbitorilor, iar formele care le conțin să pătrundă în norma literară.

3. Orbita fricativelor. Cum am văzut, fenomenul palatalizării labiodentalelor a avut ca rezultat apariția palatalelor *h'* (< *f* + *i*) și *y* (< *v* + *i*), *fier* și *fiu* ajungînd la *h'ier*, *h'iu*, iar *viu* și *vin* ajungînd la *yiu* și *yin*. În jumătatea sudică a Moldovei s-a stabilizat această stare. În jumătatea nordică, palatalizării labiodentalelor la *h'* și *y* i-a urmat un alt fenomen, indus tot de un iot, astfel încît *fier* trecut la *h'ier* și *vin* trecut la *yin*, devin *ŝer* și *ẑin* (OR II, p. 184 ș.urm.; Ivănescu 1944-1945, p. 158-216).

Totodată însă, în această zonă, fricativele alveolo-palatale apar pe încă o cale, și anume prin fricativarea africatelor *ĉ* și *ĝ* (*ĉer* și *ĝer* devenind *ŝer* și *ẑer*). În felul acesta, în aria lingvistică respectivă, *ŝ* și *ẑ* devin arhifoneme, care cuprind atît rezultatele evoluțiilor fonetice – de acolo – ale fostelor labiodentale (*f* și *v*) palatalizate, cît și pe cele ale africatelor *ĉ* și *ĝ*.

Ca urmare, în condițiile contactelor și încercării acestor vorbitori de a se orienta către norma literară, starea de mai sus va crește posibilitatea de confuzie a vorbitorilor din zonă și va complica reacțiile acestora. Încercînd să rostească – în condițiile normei literare – cuvinte care în norma lor conțin astfel de fricative, fluxurile sonore pe care le vor produce vor prezenta particularități de natură să marcheze cu limpezime: a) unele caracteristici ale fenomenelor fonetice implicate, b) comportamentele lingvistice și interacțiunile din acestea, rezultate de pe urma analogiilor operate.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

Primul set de situații cuprinde forme care în norma literară prezintă labiodentale (care în graiuri fuseseră palatalizate și apoi fricativate), dar pe care vorbitorii le tratează ca și cum ar fi rezultat în urma fricatizării africatelor.

fi* > *ŝ* < *ĉ. Rom. *fin și finǎ* 'filleul(e)' apar sub formele *ĉin, ĉin*^{i}, *ĉinǎ, ĉin'e* (ALR, I, vol. 2, în h. 218 și 219, în punctele 194, 401, 667), așa cum *și-a venit în fire* se întîlnește sub forma *ș-o vinit în ĉiri* (ALR, I, vol. 1, h. 144, punctele 401 și 667). Tot astfel se înregistrează *ĉerte* pentru *fierte, ĉilip* pentru *Filip* (Istrate 1939), iar *sulfinǎ* (CADE)[12] apare sub forma *sulcinǎ*, frecventă în textele populare (Istrătescu 1927-1928, p. 165).

Uneori, astfel de situații pot fi deosebit de complexe. Așa este cazul unei forme impuse în norma literară, deși rezultată în urma aceluiași fenomen: verbul *a înfiripa*. Despre acesta, S. Pușcariu spune că reprezintă un „hiperurbanism al moldovenilor pentru *înĉiripa* [DR IV (1924-1926), p. 710-712]"[13], care ar putea deriva din sl. *čerep* (rus. *čerepu*, rut., bg. *čerep*, cf. magh. *csérep*) 'hîrb, țeastă, scăfîrlie' cu sens inițial ironic 'a drege (de mîntuială) o oală spartă, adunînd la un loc hîrburile ei' (DR, IV, p. 712)[14].

Vorbitorul de grai rostea această secvență cu fricativă, sunet inacceptabil pentru vorbitorul normei literare. Orientarea celui dintîi, nu către africată (cea corectă), ci către labială ar putea fi rezultatul unui joc analogic mai complex, care a atras în sfera sa și un argument tentant, dar eronat.

De regulă, comportamentul automat și inconștient al vorbitorului decurge din acțiunea organelor articulatorii, rostirea sa determinată de acestea fiind supusă la ceea ce lingviștii numesc *legi fonetice*. Atunci cînd încearcă să acționeze conștient, lipsit fiind de cunoștințele necesare – ceea ce este firesc pentru majoritatea vorbitorilor – și călăuzit doar de propria experiență, el face analogii, dar în mod firesc întemeiate pe experiența sa, care este de vorbitor al propriei norme. De aceea, atunci cînd analogiile sale iau în seamă rezultatele unor experiențe sporadice, date de observarea altor norme, greșelile sînt inerente. Rareori, reușește deoarece corespondențele sînt univoce, dar de cele mai multe ori rătăcește întrucît nu cunoaște o realitate fundamentală: ca urmare a evoluțiilor fonetice, de la forme diferite se poate ajunge la o

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

singură formă (sau la două identice), iar același flux sonor poate totodată dezvolta mai multe rezultate[15].

În cazul de față este posibil ca, în plus, în mintea vorbitorului să fi apărut *fir* – mai ales întrucît sensul formei în discuție putea îndemna către o astfel de sugestie – căci se înfiripă ceva din elemente puține și firave. Știind că vorbitorul de grai rostește *ŝir* pentru *fir*, atunci este aproape limpede motivul pentru care – chiar cunoscînd posibilitatea ca în unele graiuri populare fricativele să decurgă fie din africate, fie din labiale – direcția către care s-a orientat a fost către labială[16]. De data aceasta însă, fricativa nu rezulta din palatalizarea labialelor (*fier* > *h'ier* > *ŝer*), ci din fricativarea africatelor (*cer* > *ŝer*).

vi > ***ẑ*** < ***ĝ***. Graiurile din Moldova de nord și din Ardealul vecin prezintă o formă *vig* (< magh. *vég* 'capăt, sfîrșit') (Tamás sv *vig*; Gheție & Mareș 1974, p. 301)[17]. În Moldova, acest cuvînt se rostește *ẑig*. Aflat în același tip de situație de comunicare precum mai sus, acel tip de vorbitor va produce o formă precum *ĝig*[18].

La Neculce apare o formă precum *loĝit*. Ea rezultă pe aceeași cale ca forma din graiul popular nord-moldovenesc, *loẑit*, fiind tratată ca și cum ar proveni dintr-una cu africată, care a fost „refăcută" în consecință (OR II, p. 189; Dumistrăcel 1978, p. 205)[19].

Acestui set i se alătură un altul, în care vorbitorul tratează formele care în norma literară prezintă africate ca și cum ar proveni din fricativarea rezultatelor palatalizării labialelor.

Astfel – în cadrul aceluiași tip de situație de comunicare – de la forme precum *ceară, cireșe*, devenite în grai *ŝeară, ŝireșe*, se ajunge la *feară, fireșe* (Dumistrăcel 1978, p. 212), de la *s-a răcit, cernută*, devenite în grai *s-a răŝit, ŝernută* (Istrate 1939), se ajunge la *s-a răfit, fernută*, iar *ger*, devenit *ŝer*, ajunge la *ver*[20].

În cele două seturi de situații de mai sus se înșiruie forme care, în graiul vorbitorului nostru, conțin fricative alveolo-palatale (*ŝ, ẑ*) provenite din: a) continuarea fenomenului palatalizării labialelor (sau mai exact din fricativarea palatalei rezultate în urma palatalizării labiodentalelor) și b) fricativarea africatelor. Adică *f, v* + *i* (*h', y* + *i*) și *ĉ, ĝ* + *i* evoluează deopotrivă la *ŝ, ẑ* (*fier* > *ŝer*, *vin* > *ẑin*; *cer* > *ŝer*, *ger* > *ẑer*).

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

Primul lucru care trebuie spus este că, în contextele în care se află, fricativele sînt conforme cu norma vorbitorilor care le produc. Încercarea de adecvare la rostirile cu fonetisme caracteristice normei literare ar trebui să restabilească acolo, pentru primul set, labiodentalele *f* și *v*, iar pentru al doilea, africatele *ĉ* și *ĝ*.

La toate acestea se mai adaugă un fapt. În graiul aceluiași vorbitor, fricativele alveolo-palatale pot proveni din fricative palatalo-alveolare (șuierătoare). Plasat în același tip de situație de comunicare precum mai sus, vorbitorul va putea confunda cele două tipuri de fricative și va putea opera substituiri în aceeași direcție – către africate. Cauza principală stă în faptul că – după cum s-a văzut deja –, deși organele producătoare și receptoare de sunete ale limbajului vocal-articulat sînt deosebit de sensibile și de bine adaptate la actele vorbirii și receptării, vorbitorul nu face distincții care să-i depășească nevoile reale ale comunicării concrete.

În felul acesta apar: *ĉapcă* < *șapcă*, *ĉopîrlă* < *șopîrlă*, *ĉoric* < *șoric* (Dumistrăcel 1978, p. 212), ori *ĉearĉeaf* < *cearșaf* – tot mai des întîlnit în zilele noastre și care nu trebuie pus neapărat și exclusiv pe seama asimilației[21]. Apoi, la I. Neculce se înregistrează: *ĉerbet* pentru *șerbet*, ori *șfert* cu varianta *ĉifert* (*ĉivert*) 'impozit trimestrial, a patra parte din impozit'[22]. Toate acestea sînt rezultate ale orientării sale către africate, după ce a fost corectat, ca urmare a producerii labialelor în locul africatelor, plecînd de la același element caracteristic lui: fricativa.

Desigur, astfel de forme au pătruns și în norma literară: *cimpanzeu* (< fr. *chimpanzé*) trebuia să fie **șimpanzeu* (CDDE), *ciocolată* (< fr. *chocolate*) ar fi trebuit să fie **șocolată*, *cepeleag* (Hristea 1968, p. 304) (< rus. *șepeliavi*) 'persoană care rostește defectuos, cu *s* și *z* în loc de *ș* și *j*' trebuia să fie **șepeleag*.

3.1. Comentariu. Din perspectiva normei literare, situațiile de mai sus se orînduiesc în două clase: forme cu labiodentale și forme cu africate. Din perspectiva vorbitorului nostru de grai, toate aceste forme se subsumează unei singure clase: cea cu fricative. Ajuns într-o situație de comunicare pe care o socotește a fi de natură să-i solicite rostirea secvenței prin renunțarea la forma curentă și familiară – cea a graiului său, pe care l-a învățat de mic și pe care îl stăpînește –, un vorbitor

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

impulsionat de anumite tendințe de ordin social va tinde să opereze judecăți analogice. El va pleca de la singura certitudine pe care o deține: în respectivele situații, forma cu fricativă nu poate fi nicicum cea pe care ar trebui să o utilizeze. Îndemnat de anumite observații asupra normei către care tinde sau la care vrea să-și acomodeze rostirea (conjunctural sau nu), el va trata formele unitare ale normei sale în chip diferențiat, substituind fricativele fie cu labiodentale, fie cu africate. Cu toate acestea, rezultatele pe care le va obține nu vor fi conforme cu ceea ce apare în norma literară – cea ale cărei fonetisme vrea să le respecte. Vorbitorului nu i se poate tăgădui capacitatea de a observa că respectivele sunete din vorbirea sa (și din norma regională căreia îi aparține) au drept corespondente în norma-etalon diferite sunete, și nici dorința de a pătrunde în norma literară. Dar rezultatele operațiilor pe care acesta le efectuează exprimă operațiuni analogice ce au la bază raționamente eronate, date de necunoașterea normei către care tinde și a formelor particulare ale acesteia.

Privind la certitudinile pe care le poate căpăta un astfel de vorbitor (fricativa nu are curs; soluțiile corecte nu pot fi decît labiodentale sau africate) se observă că problema sa este dublă. Pe de o parte, starea de la care pleacă și care îi este proprie îl îndeamnă să trateze formele în mod unitar (așa cum se află ele în graiul său, unde evoluția convergentă a dus la un singur fonetism). De aceea, primul său act va fi să observe o corespondență, după care să se comporte în consecință. Pe de altă parte, el poate afla curînd că uneori va trebui să înlocuiască fricativa cu o labială, iar alteori cu o africată. Dar chiar deținînd această cunoștință – întrucît nu cunoaște etimologia cuvintelor implicate, ori căile urmate de evoluția fonetică a acestora (știință pe care nu o are nici vorbitorul creditat ca instruit și utilizator al normei literare) și nici măcar starea, din norma literară, a cuvintelor pe care vrea să le actualizeze –, el nu va fi părăsit de incapacitatea de a discrimina între cazurile cînd se cere labială și cele în care se cere africată. Mai mult, el va asimila aici și situațiile în care în norma literară apar șuierătoare.

Vorbitorul nu acționează pe baza cunoașterii legilor fonetice care, de altfel, sînt abstracții de duse de către lingvist, din comportamentele comunității. Așa cum rostirile curente ale vorbitorului sînt purtate de relația dintre organele sale articulatorii și contextele fonetice pe care le

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

are de (re)produs, tot astfel reacțiile sale conștiente de substituire sînt orientate de relația dintre aspectul perceput al fluxului sonor pe care îl produce și cel pe care l-ar vrea produs. Atunci cînd vorbitorul are comportamente orientate conștient de anumite mize sociale și încearcă analogii, acele comportamente nu mai concordă cu cele naturale. Cu toate că și acestea tind către satisfacerea cerințelor impuse procesului de producere a fluxurilor sonore – în condițiile concrete ale stării și dinamicii organelor articulatorii – de data aceasta este implicat factorul conștient. Din această cauză, contextele pe care vorbitorul le percepe și tratează ca identice (limitele de identitate în care acționează astfel de organe ale unei comunități nu pot fi de rang „microscopic") pot să nu fie astfel din punctul de vedere al evoluției naturale a limbii.

În cele din urmă, direcția procesului de substituție nu este dată de traseul evolutiv al contextului fonetic în cauză. Neștiind cum a evoluat contextul și nici cum a ajuns la acea rostire, vorbitorul doar tinde să înlocuiască un sunet cu un altul, refugiindu-se pe o poziție pe care o consideră acceptabilă sau convenabilă – spre deosebire de cea de (pe) care se ferește. Această poziție este dată de relația sunetului evitat cu sunetul înlocuitor, conjuncția cu sunetul etimologic fiind slabă sau chiar inexistentă.

Neputînd ști dacă unii sau toți vorbitorii graiului cunoșteau – pentru toate formele sau doar pentru unele dintre ele – ambele posibilități (*f*, *v*, respectiv *ĉ*, *ĝ*) sau doar una, nu putem ști dacă, la care vorbitor și în care situație a avut loc o alegere reală sau nu. Limpede este că situațile de mai sus: a) atestă că vorbitorii știu ce fonetism trebuie evitat; b) arată că ei nu dețin experiența necesară, care să-i orienteze către sunetul corect; c) reflectă orientări greșite.

Cu toate că relațiile dintre un fonetism de grai și unul literar trebuie să aibă doar două capete, datorită evoluțiilor fonetice ale graiului și a nivelului de cunoștințe ale vorbitorului acesta nu se află în situația ca, după renunțarea la fricativă, să producă fie labiodentala corectă, fie africata corectă, ci în aceea de a alege între două posibilități de care a aflat: labiodentală sau africată?

Cu alte cuvinte, cînd intră în contact cu norma literară, vorbitorul capătă o certitudine, dar dimpreună cu o dilemă. El are cel puțin intuiția

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

existenței anumitor relații între rostiri ale graiului său și ale normei literare, precum și posibilitatea trecerilor în ambele sensuri (evident, unul conjunctural eronat), însă comportamentul său lingvistic (faptul că, în cele din urmă, optează pentru forma greșită) arată lipsa cunoașterii referitoare la situația fiecărei forme. Dar lucrurile nu opresc aici. Pe cale empirică, el poate afla de greșeală, și totuși rămîne cu neputința de a se orienta către aflarea unei soluții particulare corecte – chiar dacă a aflat-o pe cea particulară greșită. Deopotrivă, el se poate manifesta ca unul ce preferă rămînerea pe fundamentul solid[23] al propriei norme, eventual ironizînd orice abatere de la aceasta[24].

În concluzie, examinarea atentă a primelor două seturi de forme arată că orientările vorbitorilor (către labiodentale sau către africate) s-au petrecut în urma unor contacte cu vorbitori ai altor norme și sub impulsul unor factori de natură sociolingvistică. Contactele l-au putut scoate pe vorbitor din certitudinile și comodițățile propriei norme. Pe fondul stării normei sale, în care s-au stabilizat rezultatele celor două evoluții convergente, el a putut avea felurite experiențe – ca urmare a unor contacte mai degrabă sporadice și fugitive (de la observarea ocazională a corespondențelor din rostirile altora, la corecțiile pe care le-au suferit, în cazul unor rostiri). Inițial, el a putut merge fie într-o direcție, fie în cealaltă, dar, după ce a aflat că greșește mergînd într-o direcție (labiodentală sau africată), s-a orientat către cealaltă (africată sau labiodentală). Chiar astfel însă, fără a cunoaște în care situație anume trebuia să rostească labiodentala și în care africata, el ar fi putut – cel mult – să nimerească fonetismul corect (cînd este vorba despre același cuvînt), dar de cele mai multe ori nu (mai cu seamă cînd este vorba despre alt cuvînt decît cele pentru care a primit corecții). Necunoscînd proveniența sau calea apariției sunetului său și avînd doar aceste date, sensul reacției sale este cît se poate de logic. Cuplul care duce la confuzie este tocmai evoluția fonetică convergentă și lipsa de cunoaștere a formelor celeilalte norme. De aceea, o corecție precum: nu *ŝer*, ci *cer*, îl poate duce la *ceară* în loc de *ŝeară*, dar și de la *ŝilip* la *ĉilip* (în plus, tot astfel va putea ajunge și de la *șapcă* la *ĉapcă*). Corectat (*filip*, nu *ĉilip*), va putea rosti apoi *fier*, iar nu *ŝer*, dar nimic nu-l va opri de la a continua astfel, căzînd în capcana: *firêe*, în loc de *cireșe*. Întocmai precum în cazurile din *Appendix Probi*.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

Fără a ști că unele dintre fricativele sale au fost (și în cealalată normă sînt) labiodentale, iar altele africate, acest vorbitor – al cărui sistem fonetic cunoaște deopotrivă fricative, labiodentale și africate – este vulnerabil ori de cîte ori, încercînd să-și abandoneze temporar norma sa, ajunge la asemenea „intersecții". Lipsit de memoria respectivelor forme (deoarece nu le-a mai auzit și nu deține vreun exercițiu al lor), el va putea accepta lesne atît formele corecte, cît și pe cele eronate, mai ales atîta vreme cît fonetismele sale nu contravin deprinderilor și normei lui – fie populară, fie literară.

Confuzia se vădește a fi totală – lucru cît se poate de firesc, de altfel, pe fondul, deja evidențiat, al necunoașterii normei către care se tinde –, o dată cu apariția unor situații precum cea a tratamentului aplicat cuvîntului de origine maghiară *hition*, înregistrat sub forma sa etimologică, dar și sub formele *vition*, *îitiuon*, *gitiuană* (Tamás, sv *hition*; OR II, 187 ș.urm.; Ivănescu 1944-1945, p. 172-173). Examinarea acestui caz, care cuprinde toate posibilitățile și care reflectă analizele, „raționamentele" și soluțiile vorbitorilor, este deosebit de instructivă, sub aspectul aici discutat.

Forma împrumutată și rostită la început a fost *hition* (precum în *hitlen*, *hitlean*, *hiclean*). Fie ca urmare a familiarizării cu cuvîntul, fie ca urmare a asimilării lui la clasa formelor palatalizate, rostirea sa a putut ajunge la pierderea caracterului vocalic al lui *i* din prima silabă și la muierea consoanei inițiale. Într-o zonă destul de întinsă, dar nu omogenă și continuă a Ardealului (cu deosebire în județele Alba, Mureș, Bihor și Bistrița), precum în Moldova paralelă, astfel de palatale cunosc fricativarea: *îitiuon*. Întrucît comportamentul vorbitorului nu se orientează în funcție de faptul că acesta este sau nu un context rezultat în urma palatalizării labiodentalei, *hition* va ajunge la *îitiuon*.

Apoi, un astfel de vorbitor poate afla – de la alții sau singur (prin observație) – că fricativează palatalele (*îin* pentru *vin*). Pus în situația de a renunța la rostirea locală, el va schimba pe *îitiuon* în *vition*. În același timp sau apoi – cînd tocmai credea că a găsit un mecanism de înlocuire valid, eficient pentru a face față cerințelor comunicării cu alții decît semenii săi –, el poate afla că fricativează și africatele (*ger* > *jer*). Corectat în urma rostirii cu labială el se va putea orienta către africată: *gitiuană*. Astfel de orientări se pot produce la același vorbitor sau pot fi

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

determinate de aria de care aparține vorbitorul, în unele zone existînd predilecție către sau reținere față de anumite sunete.

Ceea ce, în mod firesc, lipsește în situațiile discutate este cunoașterea formelor particulare. Simpla cunoaștere a claselor nu ajută. Învățarea limbii se petrece ca urmare a unui exercițiu constant, într-un anumit mediu socio-lingvistic, copilul auzind numeroase forme particulare, înregistrîndu-le ca fluxuri sonore și deprinzînd treptat reproducerea lor. Ori de cîte ori crede că a aflat trăsăturile unei clase, realitatea formelor particulare îl poate contrazice (de la cazul formelor neregulate la cel al extinderii domeniului de aplicare a regulii: *eu sînteam*, *unuzeci și cinci*, *el apăseză* etc.).

Norma lingvistică însăși s-a constituit ponderînd evoluția fonetică și uzul formelor, prin deprinderile majorității. Interacțiunile lingvistice multiple, intense și repetate, din sînul comunităților au avut ca efect apariția unei norme lingvistice care a devenit călăuza cea mai sigură a vorbitorilor. Precum în cazul altor nivele ale planului social, norma lingvistică este rezultatul și deopotrivă factorul reciproc acomodant al participanților, în direcția utilizării eficiente a instrumentului de comunicare, în vederea obținerii unor comportamente lingvistice reciproc compatibile și previzibile, prin aceasta fiind naturală și implicită. În acest context, normele se dezvoltă ca ansamblu de modele aplicate, care se extrag treptat din experiență, din observație și se restructurează continuu, înțelegerea reciprocă a membrilor comunității care utilizează aceleași reguli (percepute și asumate) fiind o condiție esențială a valabilității normei, a coeziunii lingvistice – și sociale în general[25]– a acelei colectivități.

Norma literară implică și semnifică instaurarea altor reguli (Ivănescu 1972, 1980, p. 13-15). Ea este culturală și explicită. Oricum, indiferent de norma la care încearcă un vorbitor să aibă acces, dacă vine dintr-o alta și nu o stăpînește pe cea la care tentează racordarea, există riscuri reale ca modalitățile în care încearcă să o practice să fie improprii, ceea ce generează „greșeli". Orientarea într-o direcție sau într-alta nu se face neapărat în urma excluderii, consecință a unui raționament, a celorlalte posibilități. De regulă, un astfel de vorbitor cunoaște un singur lucru: forma sa nu are curs în cealaltă normă. Indiferent de faptul că are cunoștință doar de una dintre posibilitățile teoretice (cea „greșită",

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

de pildă) sau de toate, pe fondul lipsei sale de cunoștințe, șansele de a greși sînt mai mari decît cele de a nimeri forma „corectă”. Dacă vorbitorul este orientat de forța unei tendințe impuse de organele sale articulatorii, pentru care respectivul context să reprezinte împlinirea unor tendințe favorizate de deprinderile articulatorii, atunci șansele sale sînt minime. Totuși, se poate considera că nu acest factor este cel aflat la baza unor asemenea operații.

În principiu, apariția, la același vorbitor, a ambelor opțiuni în cuvinte diferite, dar în contexte identice arată că orientarea nu ține în principal de tendințe și deprinderi, ci este conștientă și ține de factori de natură sociolingvistică. Totodată, lipsit de procese care să ducă la închegarea în mintea acestuia a unor rețele paradigmatice complexe – care să cuprindă toate cuvintele pe care acesta le are în inventar –, vorbitorul poate ajunge să-și orienteze opțiunile și să se orienteze în funcție de interdicții, urmărind analogii operate pe baza unor observații nesistematice și care se referă la elemente puține și disparate.

4. Concluzii.

4.1. Existența limbajului vocal-articulat este rezultatul natural și secundar al unui comportament biosocial, parțial inconștient, parțial semiconștient, cu posibilitatea de a deveni – pe alocuri și uneori – conștient. Exercițiul, în cadru social, al acestui comportament generează un instrument de comunicare lingvistică, dotat cu capacități adaptativ-evolutive, în vederea existenței și funcționării sale, limbajul avînd nevoie deopotrivă de stabilitate și de variabilitate. Pe de o parte, spre a funcționa, limbajul are nevoie de a fi relativ uniform și omogen, previzibil și comun, indivizii comunității trebuind să se acomodeze reciproc. Pe de altă parte, ca realitate care vehiculează și exprimă stări fizice, psihice, mentale, volitive, sociale etc., el trebuie să aibă atributele ‘dinamism’ și ‘suplețe’, ‘adaptativitate‘ și ‘capacitate de adecvare la realitățile vehiculate’.

4.2. Ca produs preponderent biologic și abia apoi reglat social, structura audio-articulatorie se supune, în grade consecvente, unor determinări biosociale – din care rezultă, de fapt. De aceea, fizica fluxurilor sonore și a coarticulațiilor din sînul unei comunități este determinată

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

de factori de ordin general-uman, dar așa cum s-au particularizat acele coarticulații și fluxuri sonore în cadrul comunității date, ca urmare a interacțiunilor dintre felurile în care s-au singularizat acestea la nivelul indivizilor componenți. În consecință, în sînul unei comunități, producția de fluxuri sonore prezintă grade ridicate de compatibilitate, de uniformitate, de coerență, adesea chiar de identitate. Totodată, evoluțiile adaptative care se produc la nivel fonetic urmează unor procese care, de asemenea, caracterizează respectiva comunitate lingvistică și socială.

La nivelul planului fonetic aproape că se poate spune că limba se vorbește prin indivizi, producția și evoluția petrecîndu-se natural și de la sine, independent de conștiința vorbitorilor, fiind un proces ineluctabil, ireversibil, acționînd cu o legitate oarbă.

4.3. Comunitatea lingvistică este esențialmente socială și se dezvoltă într-un anumit mediu geografic și social, interacțional, favorabil stabilității structurii audio-articulatorii și deprinderilor articulatorii, dar pregătit pentru schimbările adaptative, dintre care unele decurg din nevoile structural-funcționale ale limbii, iar altele din funcțiile cognitive, expresive și sociale ale limbii, toate activate de exercițiul lingvistic.

Ca orice produs al unui exercițiu, limba și vorbirea sînt nu doar instrumente și activități, ci constituie deopotrivă obiecte supuse cunoașterii și evoluției. Caracterul de instrument social aparținînd unei comunități, apoi cel de activitate deprinsă și exercitată pe calea anumitor reflexe, și cel de obiect a cărui funcționare și devenire pot fi înțelese nu implică nicidecum absența factorului conștient.

De aceea, modificările lingvistice nu apar doar în consecința unor activități reflexe ale unor configurații anatomo-fiziologice, ele fiind expresia plenară a manifestării depline a întregului complex biosocial (avînd trăsăturilor unor comportamente anatomo-fiziologice, psihologice, conștiente, volitive, sociale). Plasat în limitele acestei configurații și observîndu-și activitatea și efectele ei, individul poate deveni un factor activ, care acționează la nivelul înțelegerii sale, în funcție de observațiile pe care le-a făcut, de calculele și de țelurile sale. La acest nivel, individul nu mai este cel prin care limba se vorbește pe sine, ci începe să devină cel care vorbește limba.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

4.4. Comportamentul (limba), producătorul (organismul biologic) și cadrul (organismul social) sînt dominați de tendințe centripete și conservative, tinzînd către păstrarea identității cu sine și autoreproducerea fidelă, apoi către imuabilitate. Totodată, fiecare dintre cele trei cunoaște solicitări interacționale, care le fac să adopte un anumit grad de suplețe, spre a putea funcționa în cadrul interacțional și a-și perpetua existența. Ceea ce diferă în fiecare caz este măsura în care resimt respectivele tendințe și solicitări: comportamentul este dominat de tendințele interne și se supune doar la rigoare solicitărilor externe, producătorul este forțat prin natura sa la deschidere colaborativă, în vreme ce cadrul reprezintă prin sine un tip de paradigmă în care partea este aproape complet subsumată întregului, colaborarea devenind sinergie.

4.5. Rezultă că, în procesul de utilizare a limbii, vorbitorul are posibilitatea de a se orienta către aceasta, acționînd asupra instrumentului, în diferite feluri, nu doar la nivelele atribuirii de valori stilistice, alocării de sensuri și nuanțe, învestirii cu anumite valori gramaticale sau utilizării topicii și recțiunii, dar și la nivelul fundamental, fonetico-fonologic, modelînd – în anumite chipuri și măsuri, în consecința anumitor calcule – sunetele limbajului vocal-articulat.

Rezultatele unei astfel de activități nu mai sînt diacronice, precum în cazul acțiunii factorilor naturali și inconștienți, ci sincronice. În general, vorbitorul nu ține seama de evenimentele diacronice (cel obișnuit nu prea are cunoștință de ele), iar cînd are pretenția de a o face (cîteodată, cel instruit) el acționează sub impulsul și în virtutea unor observații și calcule analogice, direcționate de anumite mize. Prin urmare, privind la stările de limbă contemporane lui și orientat de tendințele lingvistice contemporane lui, acest vorbitor va putea deveni un factor activ în modelarea limbii, însă nu neapărat în direcțiile în care se dezvoltă și evoluează aceasta în mod firesc.

4.6. Fenomenul hipercorectitudinii – precum cel al etimologiei populare, cu care deține anumite relații și elemente de comunitate – este o formă de manifestare a conștiinței lingvistice prin care limba este tulburată la nivelul fonetismelor și formelor ei concrete, dar deopotrivă prin care mecanismele de funcționare a limbii sînt exersate, puse la încercare, dinamizate.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

Fenomenul în discuție constituie: a) o cale și un proces deosebit de importante prin care limba, norma și vorbirea se exersează la nivelul producerii și receptării vorbirii; b) o modalitate esențială prin care limba, norma și vorbirea se manifestă ca entități sau ipostaze supuse evoluției și c) un indice care dă seama de concreteţea caracterului biosocial și cultural al limbii, normei și vorbirii.

Ca rezultat evident al caracterului autoreglat al limbajului vocal-articulat, hipercorectitudinea reliefează relația coevolutivă dintre acțiunea de producere a fluxurilor sonore și cea de receptare a lor, prin care, urmînd producerii, receptarea verifică starea de conformitate a fluxului sonor cu anumite cerințe de normă, după care poate solicita restructurarea fluxului sonor în concordanță cu orientările asumate deopotrivă de către individ și comunitate.

Note

[1] Forma etimologică este bogat atestată: *hitlen* (Ev.Sib., 94^{v}_{4}); *hitlean* (Ps.Cor., 5^{v}_{11}, 75^{r}_{2}, 267^{r}_{15}, 304^{r}_{6}); (Moxa, 60^{r}, 68^{v}, 116^{r}); *hitlenșugul* (Moxa, 69^{v}, 120^{v}); *hitlenșug* (Ps. Cor., 94^{v}_{10}); *hicleșugul* (PO, 92/10); *hiclenie* (PO, 8/12, 257/25); *hicleniră-se* (PO, 48/2) și *hitleniră* (Ps.Cor., 60^{r}_{7}); *hitlen* și *hitleni* (CB, 203/21; 432/6).

[2] Aceasta apare, de exemplu, în DÎ XXXVI, p. 136: „pohtele turcilor ceale *ficleane*", dar și în alte cîteva texte vechi.

[3] Arvinte 1988, p. 55b; 1991, p. 6a; 1995, p. 3b; 1997, p. 4b. În sprijinul explicației de acolo pot fi aduse și forme precum *iclean*, *iklyonă*, *iclení*, din Tamás (sv *viclean*), apoi *Moiliţa* pentru *Moviliţa* (I. Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982, p. 87). Asemănător este cazul relatat de Constantin Lacea, care descoperă într-un document de pe vremea lui Brîncoveanu cum un *j* săsesc (în numele unui oarecare Georg Jeckel) este redat prin *gh* sau *h'*, de unde apar notații cu *f*. O asemenea deformare a numelui sas nu putea fi făcută decît de români, nu poate fi simplă grafie și este limpede că aceștia erau conștienți de „inadvertență" și încercau „să refacă" acel nume conform deformării pe care credeau că a suferit-o.

[4] Pe urmele lui A. de Cihac, G. Baronzi consideră că aceasta derivă din *fir* (*Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, p. 235). Dincolo de faptul că o astfel de etimologie intră într-o posibilă logică a bunului simț, totuși, existența formei slave nu poate fi ignorată. În astfel de situații, lipsind modalitățile de control, ar fi hazardată susținerea doar a uneia dintre cele două posibilități și eliminarea categori-

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

că a celeilalte. Oricum, acceptînd etimologia lui A. Scriban, vom accepta și că, ulterior apariției sale, forma a putut intra în relație cu *fir* și, eventual, să sufere influența acestuia.

[5] Ivănescu 1944-1945, p. 212-213, se raliază aici opiniei lui O. Densusianu și respinge întîmpinările lui S. Pușcariu.

[6] Care, deși își începe paragraful etimologic cu „Origen dudosa", totuși consideră că *movilă* provine din *moghilă*, fiind „efecto bastante recento de un hiperurbanismo mold." (sv *movilă*).

[7] O asemenea situație apare în Banat, exemplu care le întărește pe altele, care vădesc neputința vorbitorului de a se orienta spre o opțiune care să reflecte identitatea de rezultate și corectitudinea criteriilor.

[8] Este suficientă raportarea la GN I, p. 186-190, unde apar texte din zona Ilfov, în care sînt semnalate forme precum *să nu ghie* pentru *să nu vie*, *ghite* pentru *vite*, *ghiespar* pentru *viespar*.

[9] Pentru care se poate vedea GN I, p. 131, 291; de asemenea Viciu 1914, p. 89.

[10] Pentru toate exemplele de pînă aici, mai puțin cele notate deja, a se vedea OR, II, p. 188-189, de unde se poate constata și proveniența din arii lingvistice diferite a acestor exemple.

[11] De fapt, palatalizarea labiodentalei sonore ar putea fi redată schematic astfel: *v* + *i* > *vy* > (*vg'*) > *y* și *g'* (dar a se vedea și OR, II, p. 187).

[12] Scriban trimite la lat. *sulfur*. În *Însemnări și reacții*, GS III (1927-1928), p. 429-430, I.-A. Candrea are în vedere etimonul **sulfinus*, palatalizat și apoi suferind evoluția *h'* > *ŝ* > *ĉ*.

[13] În Viciu 1906-1907, p. 110, se dau sensurile 'a pierde putere după un morb' și 'a se prevedea cu ceva în mare silă și cu mare greu'. Pentru etimonul lat. **imperfilare*, a se vedea textul lui G. Giuglea, din DR II (1921-1922), p. 825.

[14] *Lexiconul* lui Miklosich glosează, la p. 1125b, *чрьпъ* 'ὄστρακον', 'testa', *черепъ* 'cranium'.

[15] În Pușcariu 1929-1930, p. 224, se observă că diferite „legi fonologice" pot genera (pot avea ca rezultat) aceeași formă, ceea ce conduce la confuzii.

[16] Pentru *desfira*, *resfira* a se vedea Graur 1963, p. 148-150; Arvinte 1988, p. 54b-55a, unde se discută și se oferă o soluție pentru verbul *a răşchira*; Pușchilă 1913 p. 31.

[17] În Viciu 1914, p. 201, apare forma *jig*.

[18] Este întocmai cazul din *ĝiță*l < *ĵiță*l < *viță*l (nordul Moldovei), după modelul *geană* > *ĵană*, *genunchi* > *ĵenunchi* (pentru care a se vedea OR II, p. 180, precum și NALR Moldova, hărțile 28 și 55).

[19] Forma aceasta a mai fost discutată în Todoran 1965, unde este considerată hipercorectă. Tot la I. Neculce apare și *lovit* (p. 305), ceea ce arată că el cunoștea și această formă, dar nu există indicii care să ateste că știa sau nu știa care formă este corectă. Desigur, nu știm ce putea însemna „corect" și pentru care „normă" a momentului. Din punctul de vedere al normei lingvistice locale – singura certitudine autentică – uzual era *loĵit*. Dacă ambele forme aparțin cronicarului, atunci se poate presupune că aceea pe care o utiliza în mod curent – sau, cel puțin, care ocupa un spațiu dominant în conștiința sa – era cea a graiului de care aparținea. În acest context putea fi destul de nesigur în ceea ce privește cealaltă formă (*lovit* sau *loĝit*?), îndeajuns încît refacerile pe care le încerca să nu-i reușească mereu. (Iar preocuparea sa pentru eliminarea moldovenismelor este vădită, fie și numai de exemplele existente la acest cronicar.) Ar însemna că I. Neculce nu stăpînea pe deplin norma literară. Aceeași concluzie ar rezulta și dacă se consideră că forma hipercorectă „i-a

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

scăpat". Acest fapt ar demonstra că el nu avea o bună deprindere a normei literare moldovenești (atît cît se constituise aceasta), dar și că aceasta era destul de slab închegată ca atare. Pe de altă parte, credem că, precum alte paliative, recursul la explicația prin copistul incult ar falsifica situația. Nu se pot expedia în pana copistului toate cazurile ce ies dintr-o presupusă coerență a textului, a „normei" autorului. Dacă se presupune că autorul elabora un text avînd o coerență ridicată – fapt nu doar neconfirmat, dar și puternic infirmat de vechile texte românești –, copistul de asemenea ar putea fi creditat cu conștiința respectării textului ori, dimpotrivă, cu inițiative comparabil de coerent urmate, mai ales dacă avea a face cu forme care îi lezau simțul normei sale.

În cele din urmă, indiferent cui i-ar aparține forma în discuție, ea există și constituie produsul fenomenului cercetat aici, mai ales că multe dintre acestea au prea multe ocurențe în texte, pentru a fi simple soluții grafice și consecvent aplicate la probleme inexistente, conviețuind cu aplicări inconsecvente ale altor soluții și cu probleme reale dar lipsite de soluții. Pe de altă parte, astfel de forme sînt bogat atestate de cercetările și anchetele lingvistice efectuate de-a lungul a mai mult de o sută de ani.

[20] Informația o avem de la profesorul nostru, Vasile Arvinte, care ne-a vorbit pe larg despre situațiile întîlnite în anchetele sale dialectale, din nordul Moldovei. Forma apare și în Dumistrăcel 1978, p. 176, unde se dă *vier* 'ger'.

[21] Cf. *ceață* > *șață* ori *încrucișat* > *încrușișăt*, *ulcior* > *ulșor*, *ciolan* > *șolan*, atestate de NALR Moldova. Astfel de exemple apar și în Istrate 1939, p. 143. În Pușcariu 1931-1933 se consideră că forme de acest tip sînt „explicabile prin Moldova și Ardealul de Nord", autorul acordînd conștiinței un rol primordial în apariția unor astfel de rostiri. Pentru substantivul *âpcă*, a se vedea și Zamfira Mihail, *Despre regionalismul* ***șapcă*** *și neologismul omonim*, în ALIL, t. XVII, 1966, p. 143-150, unde se arată că situația cuvîntului discutat este deosebit de complexă, mai cu seamă din cauze de ordin semantic, și că, probabil, forma rezultă dintr-o „hiperregresiune", curentă într-o zonă restrînsă din Moldova, fond pe care autoarea este reticentă cu privire la considerarea influenței străine printre factorii de modificării.

[22] Tot aici este de amintit o formă precum *gerebie*, pentru *jerebie*, semnalată în Siret și considerată „grafie hipercorectă" (Ghețe & Mareș 1974, p. 195-196). După cum am arătat mai sus nu există vreun indiciu relevant și nici un argument științific irefutabil care să demonstreze că africata inițială ar fi o simplă grafie, iar nu rezultatul unei înlocuiri deliberate a șuierătoarei. *Jerebie* 'delniță', 'bucată de pămînt (proprietate individuală) ieșită cuiva la sorți' are ca etimon vsl. *žrebii*, *žrebŭ* (Scriban, 713b; de asemenea, Bolocan 1981, unde sv *jirebie* se dă sensul 'bande de terre'). Cuvîntul apare și astăzi – cu labiala palatalizată – sub forma antroponimului *Jereghie*, *Jireghiu* (I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 267b). În CB apare în textul slavon *jreabiie~*, tradus 'sorți' (10/16-17, 13/6-7 etc.). În Pașca 1928, p. 42 apare, în județul Someș, *jreabiie* 'femeie tînără și vioaie'.

[23] „În rare cazuri pronunță forma cu labiala nepalatalizată, și atunci pare a repeta un cuvînt după mine: *pi̯ćóre* și îndată se corijează: *t'i̯ćóre*" (ALR II *Introducere*, p. 77).

[24] În Al. Cristureanu, în *Raportul dintre dialectologie și antroponimie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), p. 333-340, se raportează un caz în care un localnic (Ibănești, Mureș) explică porecla *Fizmucă* purtată de un consătean: „cîn o fost la școală, o vrut să zîcă domnește *îîzmă*, da n-o zîs cum trebe" (p. 338).

[25] Norma lingvistică este doar una dintre componentele normei sociale, care funcționează ca un comportament colectiv și care se edifică istoric și social (Wright 1982).

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

Bibliografie

1. Atlasul linguistic român de Muzeul Limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, (ALR I) vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui* de Sever Pop, Cluj, 1938; Partea I, (ALR I), vol II, *Familia, Nașterea, Botezul, Copilăria, Nunta, Moartea*, de Sever Pop, Sibiu-Leipzig, 1942.
2. Atlasul linguistic român, de Muzeul Limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea II, (ALR II), vol. I: *A. Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți) B. Familia, Nașterea, Copilăria, Nunta, Moartea, Viața Religioasă, Sărbători C. Casa, Acareturile, Curtea, Focul, Mobilierul, Vase, Scule,* de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.
3. Arvinte, V. (1988), *Studiu lingvistic* la *Biblia de la București 1688*, pars I, *Genesis*, Iași.
4. Arvinte, V. (1991), *Studiu lingvistic* la *Biblia de la București 1688*, pars II, *Exodus*, Iași.
5. Arvinte, V. (1995), *Studiu lingvistic* la *Biblia de la București 1688*, pars IV, *Numerii*, Iași.
6. Arvinte, V. (1997), *Studiu lingvistic* la *Biblia de la București 1688*, pars V, *Deuteronomium*, Iași.
7. Bolocan, Gh. (1981), *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, București.
8. CADE = Candrea, I.-A., Adamescu, Gh., *Dicționar enciclopedic ilustrat*, București, 1931.
9. CB = *Codicele Bratul* (ms.).
10. CDDE = Candrea, I.-A., Densusianu, Ov., *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914.
11. Densusianu, O. (1961), *Istoria limbii române*, ed. J. Byck, București, vol. I, II.
12. DER = *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, Madrid, 1960.
13. Dinu, T. (1923-1924), *Graiul din Țara Oltului*, în GS I, p. 107-139.
14. DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indici de Gheorghe Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, E.A., București, 1979.
15. DR = „Dacoromania", Buletinul Muzeului limbii române, Cluj, 1920-1949.
16. Dumistrăcel, S. (1978), *Influența limbii literare asupra graiurilor populare*, București.
17. EV.SIB = *Evangheliarul slavo-român de la sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de academicianul Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Deméni, București, 1971.
18. Gheție, I., Mareș, Al. (1974), *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București.
19. GN = *Graiul nostru*, culegere de I.-A. Candrea, O. Densusianu, Th. Sperantia, București, 1906.
20. Graur, Al. (1963), *Etimologii românești*, București.
21. Hristea, Th. (1968), *Probleme de etimologie*, Editura Științifică, București.
22. Istrate, G. (1939), *Graiul popular scris*, în BIFR, VI, p. 132-150.
23. Istrătescu, A. (1927-1928), *Texte populare din județul Prahova*, în GS, III, p. 152-174.
24. Ivănescu, Gh. (1944-1945), *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII, p. 1-412.
25. Ivănescu, Gh. (1980), *Istoria limbii române*, Iași.
26. Ivănescu, Gh. (1972), *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, p. 5-25.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)

27. Mocanu, N. (1995), *Situația actuală a labialelor în subdialectul bănățean*, în SRR I, p. 182-192.
28. MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989.
29. Noul Atlas Lingvistic Român Moldova și Bucovina I, Date despre localități și informatori, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, I.A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, 1987; vol. I, partea a 2-a, *Texte dialectale*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, I.A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, 1995.
30. Neculce, I. *Letopisețul Țării Moldovei*, (ediție de I. Iordan), Iași, 1997.
31. OR = Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, Iași, vol. I 1925, vol. II 1927.
32. Pașca, Șt. (1928), *Glosar dialectal alcătuit după material dialectal cules de corespondenți din diferite regiuni*, București.
33. PO = *Palia de la Orăștie 1581-1582*, text-facsimile-indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968.
34. Ps.Cor. = Coresi, *Psaltirea slavo-română, 1577 în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1585*, text stabilit, introducere și studiu de Stela Toma, București, 1976.
35. Pușcariu, S. (1929-1930), *Morfonemul și economia limbei*, în DR VI, p. 211-243.
36. Pușcariu, S. (1931-1933), *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, în DR VII, p. 1-54.
37. Pușcariu, S. (1937), *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937.
38. Pușchilă, D. (1913), *Molitvenicul lui Dosoftei*, studiu de D. Pușchilă, în „Analele Academiei Române", tomul XXXVI, Memoriile Secțiunii Literare.
39. Scriban, A., *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
40. Tamás, L. (1966). *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*, Budapest.
41. Todoran, R. (1965), *O problemă de dialectologie istorică* ***ĉ*** *>* ***ŝ*** *și* ***ĝ*** *>* ***ẑ*** *în graiurile moldovenești*, în „Cercetări de lingvistică", X, p. 375-386.
42. Viciu A. (1914), *Colinde din Ardeal*, culegere cu adnotațiuni și glosar, Blaj.
43. Wright von, G.H. (1982), *Normă și acțiune*, București.

BDD-A30107 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:55 UTC)